

समारोप

“ 'झावळं' आणि 'पखाल' या कादंबऱ्यातील कोळी समाजजीवनाचे चित्रण ” या विषयावर एम्. फिल. (मराठी)साठी संशोधन करित असताना प्रस्तुत विषयाची विभागणी सहा प्रकरणामध्ये करण्यात आली आहे. सदर प्रकरणे लिहित असताना या कादंबऱ्यांचा विचार समाजजीवन चित्रणाच्या दृष्टीने केलेला आहे.

‘कादंबरी : एक वाङ्मय प्रकार’ (एक तात्त्विक चर्चा) या पहिल्या प्रकरणामध्ये कादंबरी या वाङ्मय प्रकाराची तात्त्विक चर्चा करताना कादंबरी शब्दाची उत्पत्ती सुरवातीलाच स्पष्ट करताना संस्कृत साहित्यातील बाणभट्टाची कपोलकल्पित कथा-कादंबरी हिची नायिका ‘कादंबरी’ असून तिच मराठी साहित्यात एक वाङ्मयीन प्रकार म्हणून अवतरली हे सांगितले. कादंबरीला इंग्रजीत प्रचलित असलेल्या ‘Novel’ व ‘Fiction’ या शब्दप्रयोगाचा अर्थ स्पष्ट केला. यानंतर कादंबरी या वाङ्मयप्रकाराच्या मराठी अभ्यासकांनी वेगवेगळ्या पद्धतीने सांगितलेल्या व्याख्यांचा आढावा घेतला. नंतर कादंबरीच्या कथानक, स्वभावरखाटन, वातावरण निर्मिती व भाषाशैली या मुख्य आणि कथावस्तु, संवाद संघर्ष व मनोविश्लेषण या उपघटकांची सविस्तर चर्चा केली. हे घटक कादंबरीच्या यशाच्या दृष्टीने महत्त्वपूर्ण असलेले दिसून येतात. कादंबरीच्या लेखनपद्धतीचा विचार करताना स्वमुखी, पात्रमुखी, रोजनिशी, व पत्रबद्धता या चार प्रमुख प्रकारांची माहिती पाहिली. त्याचबरोबर कादंबरीचे विविध प्रकारही सांगितले. या प्रकरणाच्या अखेरीस कादंबरी या वाङ्मय प्रकाराचा कथा, कविता व नाटक या वाङ्मयप्रकारांशी कसा सहसंबंध आहे. तो स्पष्ट केला. या सर्व तात्त्विक चर्चेमुळे वाचकांचे कादंबरी विषयीचे आकलन, मूल्यमापन, रसग्रहण व अभिरुची वाढण्यास मदत होते.” उत्तम

तुपे व बाबाराव मुसळे समकालीन ग्रामीण कादंबरी" या दुसऱ्या प्रकरणात सुरुवातीलाच मराठीतील पहिली स्वतंत्र कादंबरी म्हणून 'यमूनापर्यटन' (१९५७) या कादंबरीचा उल्लेख केला. 'बळीबा पाटील' या कादंबरीपासून ग्रामीण कादंबरी लेखनास प्रारंभ झाल्याचे सांगून १९२० नंतरच्या कलखंडात गांधीजींच्या प्रभावातून खेड्यांचे चित्रण ग्रामीण कादंबरीतून होऊ लागले, पुढे प्रादेशिक कादंबरीच्या रूपाने श्री.ना.पेंडसे, गो.नी.दांडेकर यांच्या कादंबऱ्यांनी ग्रामीण कादंबरीच्या कक्षा खंडावत नेल्या. दरम्यान अण्णाभाऊ साठे, विभावरी शिखरकर यांच्या लेखनाने दलित साहित्याचा उगम झाल्याचे स्पष्ट केले. १९६० नंतर 'बनगरवाडी,' 'धग,' 'गोतावळा,' 'पाचोळा' या कादंबऱ्यांनी खऱ्या अर्थाने ग्रामीण जीवन समृद्ध केले याच काळात 'फकिरा,' 'मुक्तीसंग्राम,' 'बलिदान,' 'पारधी,' 'झुलवा' या कादंबऱ्यांनी दलित कादंबरी अधिक समृद्ध होत गेली. १९७०-८० या कालखंडात ग्रामीण व दलित जीवनाचे बदलते प्रश्न, त्यांच्या समस्या चित्रीत करण्यात ग्रामीण व दलित कादंबरीकारांना यश आले. या नव्या पिढीमध्ये रंगनाथ पठारे, वासुदेव मुलाटे, पुरुषोत्तम बोरकर, राजन गवस, मोहन पाटील, नागनाथ कोतापळे, केशव मश्राम यांच्याबरोबर उत्तम तुपे व बाबाराव मुसळे या कादंबरीकारांनी मोलाची भर घातली. यामध्ये उत्तम तुपे यांनी 'झावळ' 'झुलवा' 'भरम,' 'इजाळ,' या प्रमुख कादंबऱ्यातून आणि 'काट्यावरची पीट' या आत्मकथनातून आपले वेगळेपण सिद्ध केले आहे. तसेच बाबाराव मुसळे यांनी 'पखाल' 'हाल्या हाल्या दूधू दे,' 'वारूळ' या कादंबऱ्यातून 'इहिर,' 'मोहरलेला चंद्र' या कथासंग्रहातून आपले लेखन मांडले. प्रारंभापासून सन २००५ पर्यंतच्या ग्रामीण कादंबरीचा विचार करत उत्तम तुपे यांनी 'झावळ' आणि बाबाराव मुसळे यांनी 'पखाल' या कादंबऱ्यातून कोळी समाजाचे चित्रण प्रथमतः केले असल्याचे दिसून येते.

"'झावळ' आणि 'पखाल' या कादंबरीच्या आशयाचे स्वरूप" या तिसऱ्या प्रकरणात प्रस्तुत दोन्ही कादंबरीच्या आशयाच्या दृष्टिने विचार करताना शीर्षक व मुखपृष्ठाचा समर्पक समन्वय, कादंबरीची

पार्श्वभूमी आणि कादंबरीचे वेगळेपण या प्रमुख मुद्द्यांच्या अनुषंगाने चर्चा करण्यात आली. या प्रकरणात आशयाचा विचार करताना शीर्षक ते अखेरचे पान कशे महत्त्वपूर्ण ठरते या अनुषंगानेच कादंबरीचा विषय, पार्श्वभूमी, कथानक, पात्ररचना, वातावरणनिर्मिती, घटना-प्रसंग, निवेदन व भाषाशैली याचबरोबर कादंबरीच्या आशयाच्या बाबतीत येणारे विविध सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, पौराणिक, नैतिक व राजकीय या संदर्भासह कादंबरीच्या वेगळेपणाचा विचार या प्रकरणात केलेला आहे.

" 'झावळ' आणि 'पखाल' मधील समाजचित्रण " या चौथ्या प्रकरणात या प्रस्तुत कादंबऱ्यांतील कोळी समाजाचे चित्रण करित असताना कोळी समाजाचे परंपरागत व्यवसाय व दैनंदिनी, कोळी समाजाचे आचार-विचार, देवधर्म व धार्मिक श्रद्धा-अंधश्रद्धा, कोळी समाजाची जातपंचायत, पौराणिक-ऐतिहासिक लोककथा व प्राककथा, धरण आणि नळयोजनेने कोळी समाजाच्या परंपरागत व्यवसायाची झालेली कोडी या बाबतीतची चर्चा सविस्तरपणे केली. यानंतर कोळी समाजाचा इतिहास पाहता असताना 'महादेव कोळी' या आदिवासी जमातीचे कालांतराने व्यवसायानुसार पखाली, भच्छीमार, ढोर, नावाडी असे पोटभेद पडले ते सांगितले. त्याचबरोबर हा कोळी समाज श्रद्धाळू, निष्ठावान व अज्ञानी असल्यामुळे परंपरागत चालत आलेल्या रूढी व परंपरा काही केल्याने सोडायला तयार नाही त्यामुळे त्यांच्यात सुसंस्काराचे व अशिक्षिताचे प्रमाण वाढत असून धार्मिक श्रद्धा-अंधश्रद्धा, गैरसमज निर्माण होत आहेत. तसेच शासनाने सर्व कोळी जमातीला अनुसूचित जमातींच्या सवलती देत नसल्यामुळे आणि त्यांचे परंपरागत व्यवसाय आधुनिकीकरणामुळे नामशेष झाल्यामुळे त्यांच्यावर कसा अन्याय झाला हे पाहिले व याबाबतीत आवश्यक उपाययोजनांचे विवेचन या प्रकरणाच्या शेवटी करण्यात आलेले आहे.

"झावळं" आणि 'पखाल' कादंबरीचे भाषाविशेष" या पाचव्या प्रकरणात प्रस्तुत कादंबऱ्यांचा भाषावैज्ञानिक दृष्टिने विचार करीत असताना या कादंबऱ्यात लेखकांनी शब्द, वाक्य व परिच्छेदाची रचना कशी केली हे सांगितले तसेच या कादंबऱ्यातील उपमा, प्रतिमा, म्हणी व वाक्यप्रचार यांची मांडणी विषद केली. या कादंबऱ्यात 'झावळं कमावणे', 'मूठ मारून कातडी गोळा करणे' 'हुतू हुतू कुठं मूतू', 'दूधात मिठाचा खडा टाकणे' 'लेक उभारली गुढी,' 'सुनेचं गुन्हाळ लोकापुढी' 'हावरी होऊ की डवरी होऊ' यासारखी म्हणी व वाक्यप्रचारांचा वापर करण्यात आलेला दिसून येतो. याचबरोबर 'पखाल' कादंबरीत अनेक ठिकाणी कवितेचा वापर भाषावैशिष्ट्यात भर घातलेली दिसून येते. 'पखाल' कादंबरीत 'वन्हाडी' तर 'झावळं' मध्ये 'माणदेशी' ग्रामीण बोलीचा संवादासाठी वापर करण्यात आलेला आहे. या बोलींचा अभ्यास करणे हा प्रबंधिकेचा मुख्य हेतू असल्याने यासंबंधित भाषाविशेष या प्रकरणात सांगितले आहेत. या दोन्ही कादंबऱ्यातून कोळी समाजाच्या संबंधित शब्द, वाक्य, म्हणी, वाक्यप्रचार, सुभाषित, प्रतिमा, उपमा, कवितेचा वापर प्रस्तुत लेखकांनी केल्यामुळे भाषाविशेषाच्या दृष्टीने या कादंबऱ्या महत्त्वपूर्ण ठरल्या आहेत.

एकंदरित "झावळं" आणि 'पखाल' या कादंबऱ्यातील कोळी समाजाचे चित्रण "या विषयावर एम्. फिल मराठीसाठी संशोधन केल्यानंतर काही निष्कर्ष आपल्याला सांगता येतील. मराठी ग्रामीण कादंबरीचा विचार करता उत्तम बंडू तुपे यांची 'झावळं' (१९९१) आणि बाबाराव मुसळे यांची 'पखाल' (१९९५) या दोन्ही कादंबऱ्यांनी प्रथमतः कोळी समाजाचे चित्रण वास्तवतेने केले. 'झावळं' कादंबरीत माणदेश प्रांत आला असून नदीवर मारोमारी करणाऱ्या कोळी समाजाचे तसेच 'पखाल' मध्ये वन्हाड प्रांत आला असून नदीवर पखालीने पाणी भरणाऱ्या पखाली कोळी समाजाचे प्रश्न, व्यथा, वेदना, उपहास प्रस्तुत कादंबरीकारानी मांडलेले आहे. 'झावळं' मध्ये माणदेशी ग्रामीण बोलीचा तर 'पखाल' मध्ये वन्हाडी ग्रामीण बोलीचा संवादासाठी व निवेदनासाठी वापर करण्यात

आल्यामुळे कोळी समाजाच्या संबंधित या प्रांतातील अनेक शब्द,वाक्य,म्हणी व वाक्यप्रचार,सुभाषित,प्रतिमा,उपमा यांचा वापर लेखकांनी केल्यामुळे या दोन्ही कादंबऱ्या भाषाविशेषाच्या दृष्टिने वेगळ्या ठरलेल्या आहेत. या दोन्ही कादंबऱ्यांनी कोळी समाजाचा व्यवसाय,दैनंदिनी,आचार-विचार,पोशाख,देवधर्म व धार्मिक श्रद्धा-अंधश्रद्धा ,जातपंचायत, पौराणिक-ऐतिहासिक लोककथा व प्राक्कथा चित्रित केल्या त्यामुळे कोळी समाजाची संस्कृती सर्वांना परिचित झाली.

एकूणच कोळी समाजाच्या समूह मनाचा वेध उत्तम तुपे आणि बाबराव मुसळे यांनी आपल्या 'झावळ' व 'पखाल' कादंबरीतून घेतलेला आहे. हा वेध घेत असताना औद्योगिकीकरणाच्या नावाखाली आलेल्या नळयोजना व धरणांनी या समाजाच्या व्यवसायाची कशी कोंडी केली व त्यांच्यावर उपासमारीची वेळ आणली याचे सुरेख चित्रण या कादंबरीतून नेमकेपणाने करण्यात आलेले आहे. मराठी साहित्यात आजपर्यंत कोळी जमातीचे चित्रण थोड्याफार प्रमाणात कथा,लेख,कविता,जाटक या वाङ्मय प्रकारातून आले होते. त्याचबरोबर १९९० नंतर 'झावळ'व 'पखाल' या कादंबऱ्यांच्या रूपाने प्रथमतः सविस्तरपणे चित्रण करण्यात आले. आणि आजपर्यंत पडद्याआड असलेला कोळी समाज या कादंबऱ्यांनी प्रकाशात आणला व आपल्यापरीने त्यांचे प्रश्न,समस्या मांडण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला असेच म्हणावे लागेल.